

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕХІДНОСТІ

У статті розглядаються нові підходи до вивчення проблеми перехідності, а саме прототипові транзитивні події, які за своєю природою трьохмірні: агенс, пацієнс, дієслово. Незважаючи на розмаїття подій у світі, їх концептуалізацію можливо представити у вигляді обмеженої кількості концептуальних схем.

Ключові слова: агенс, пацієнс, прототипова транзитивна подія, транзитивний процес.

Чуян С.А. Современные подходы к изучению проблемы переходности. В статье рассматриваются новые подходы к изучению проблемы переходности, а именно прототипичные транзитивные события, которые по своей природе трехмерны: агенс, пациент, глагол. Несмотря на разнообразие событий в мире, их можно представить в виде ограниченного количества концептуальных схем.

Ключевые слова: агенс, пациент, прототипичное транзитивное событие, транзитивный процесс.

Chujan S.A. Modern Approaches to Investigating Transitivity. This article addresses the new approaches to investigating of the transitivity, mainly prototypical transitive events which are three-dimensional by nature: agent, patient, verb. Despite the diversity of the events in the world they can be presented as limited number of conceptual schemas.

Key words: agent, patient, prototypical transitive event, transitive process.

Перехідність належить до найбільш дискусійних категорій англійського дієслова, що наділяють, з одного боку, граматичним, а з іншого, – лексико-семантичним статусом. У дослідженнях, присвячених дієслівній перехідності, постійно виникають питання, пов'язані з предикативністю, семантичними ролями аргументів при перехідному дієслові, відносно приналежності однієї й тієї ж дієслівної лексеми до перехідного та неперехідного підкласу.

Незважаючи на достатнє висвітлення перехідності у працях як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів, пошук нових методів і підходів до виявлення сутності перехідності не припиняється. Повернення до проблеми дієслівної перехідності стає особливо актуальним у світлі сучасних теорій антропоцентричності, референціальності та модальності, лінгвокогнітивної та прагматичної спрямованості мовознавчих досліджень, тому метою статті є висвітлення сучасних підходів до проблеми перехідності.

Сучасні підходи до валентних характеристик дієслова передбачають виявлення комунікативно-прагматичної спрямованості семантико-синтаксичної валентності дієслова, на основі чого розкривається специфіка перехідності в стереотипних ситуаціях у різних типах тексту та дискурсу.

Заслужують на увагу такі питання, як текстові реалізації синтаксичних конструкцій, що містять перехідні дієслова та їх функціонування у текстових структурах. Текстовий підхід до дослідження перехідності відкриває нові перспективи для вивчення мовленнєвих реалізацій, відношення позначеної ситуації до дійсності, в якій беруть участь перехідні дієслова.

Услід за Т. Гівомом, А. Вежбицька стверджує, що хоч і нечітко окреслені, перехідні й неперехідні конструкції відіграють фундаментальну роль у більшості мов світу; у перехідних конструкціях закладена прототипна транзитивна подія, яка за своєю природою трьохмірна: агенс, пацієнс, дієслово [Wierzbicka 1995, с. 197].

Можна виділити нові підходи до вивчення проблеми перехідності. На наш погляд, одним з найбільш плідних напрямків у дослідженні перехідності є функціональний підхід, в якому до ключових категорій комплементаризер С, час Т і предикат Рг додається категорія транзитивності Тг, що диктується перехідністю дієслова. Прибічники функціонального підходу виходять з того, що транзитивність викликає одночасну, поряд з першим аргументом, появу другого аргументу, що є неможливим при неперехідному дієслові.

Цей процес має ступінчастий характер. Спочатку дієслово V разом з першим аргументом DP утворює поєднання VP, яке далі виконує умови транзитивності Тг, що породжує транзитивну структуру ТгР. Потім поєднання ТгР і Рг породжує Рг, і лише на цьому етапі відбувається приєднання другого аргументу DP для кінцевого оформлення транзитивної структури РгР [Bowers, 2002, р. 186]. Як бачимо, лише перший аргумент бере участь у передачі транзитивності, тоді як другий аргумент приєднується після того, як операція транзитивності здійснена.

У функціональній лінгвістиці вважається, що транзитивність забезпечує концептуалізацію події за вибором того, хто говорить. Прототип транзитивної концептуалізації включає агенса дії, об'єкт неістоту, на який направлена дія, фізичну дію в напрямку від агенса до об'єкту. У дослідженні способів вираження транзитивності в постмодерністському художньому тексті М.А. Мартінес [Martinez, 2002, с. 533-656] розмежовує шість транзитивних процесів:

1) матеріальним транзитивним процесом є дія, в якій чотири ролі: ACTOR, PROCESS, GOAL, CIRCUMSTANCE (*Porpentine tossed the ulster round his shoulders*);

2) ментальна транзитивність передається дієсловами розумової діяльності і дієсловами перцепції за допомогою трьох ролей: SENSER, PROCESS, PHENOMENON (*Halfway to Damanthur he heard a child crying*);

3) вербальна транзитивність створюється трьома ролями SAYER, VERBIAGE, RECIPIENT (*Goodfellow summoned a waiter in wretched Arabic*);

4) поведінкова транзитивність, що передається трьома ролями BEHAVER, PROCESS, RANGE (*Porpentine sang a song*);

5) релятивна транзитивність, що рідко зустрічається, з ролями CARRIER, PROCESS, ATTRIBUTE (*The Arab had a pistol*).

Цікавою у цій класифікації є диференціація активних і пасивних ролей при незмінному ПРОЦЕСІ, що позначається перехідним дієсловом. Так, замість агента дії розмежовуються чотири активні ролі: ACTOR, SAYER, SENSER і BEHAVER. Аналогічним чином об'єкт, на який направлена дія, може бути реципієнтом, метою, феноменом, тощо. У тексті транзитивні конфігурації забезпечують єдність антропоцентра, утворюючи ланцюжок транзитивних пропозицій при незмінній ролі агента дії [Martinez, 2002, с. 642].

Лінгвокогнітивний підхід до тлумачення перехідності, що розвивається У.Чейфом, Ч. Філлмором, О.С. Кубряковою і О.М. Поздняковою, дозволяє по-новому освітити проблему перехідності дієслова [Чейф 1975; Філлмор 1999; Кубрякова 2004; Позднякова 1999]. О.С. Кубрякова справедливо відмічає, що “уявлення про семантику дієслова і про тих, кого вона позначає, набуває все більш складного і все більш розгорнутого характеру” [Кубрякова 1997, с. 288].

О.М. Позднякова вважає, що для категорії імені діяча важлива взаємодія таких концептів, як об'єкт, місце, час, дія. У базовій когнітивній моделі дії ОБ'ЄКТ є наочною суттю, що «піддається в структурах знання, отриманих для категорії імені діяча» [Позднякова 1999, с. 7]. Це означає, що перехідність є результатом взаємодії трьох концептів ДІЯЧ, ДІЯ, ОБ'ЄКТ. Семантична роль пацієнта зазвичай асоціюється з об'єктом дії [Friedmann 2008, с. 355]. Висловлюється думка про те, що синтаксичні структури можуть виступати як концептуалізації. Перехідність вимагає умов, коли хтось А викликає дію Б, яка невідривна від об'єкту дії В і, отже, створює взаємодію між А і В [Cruse 2000, с. 153].

Із розвитком когнітивної парадигми лінгвістики *фреймовий* підхід до аналізу семантики дієслівного словосполучення сприяв переосмисленню ролі перехідності дієслова як в окремому висловленні, так і в тексті. У світлі когнітивної лінгвістики будь-який словесний знак (слово, словосполучення, висловлення) тлумачиться як лінгвокогнітивний конструкт, що має концептуальний і вербальний виміри [Лакофф 2004].

Одним із завдань когнітивної лінгвістики є виявлення того, як концептуальні знання про світ опредметнено у семантиці тексту [Кубрякова 2004], зокрема, яким чином така базова структура знання про світ, як концепт ПОДІЯ актуалізована у висловленнях тексту [Дірвен 2004]. Когнітивісти вважають, що незважаючи на розмаїття подій у світі, їх концептуалізацію можливо представити у вигляді обмеженої кількості концептуальних схем [Лангакер 1998, Джекендорф 1983].

Р. Дірвен, М. Веспуер шляхом фреймового аналізу концептуальної сутності висловлень в англomовному дискурсі у термінах концептуальної схеми події та її учасників (*event schemas and participant roles*) виявили всього шість базових патернів або схем висловлень (*basic sentence patterns*), серед яких чотири з перехідними дієсловами: *transitive pattern*– *SVO*, *ditransitive*– *S V IO O*, *complement pattern* – *S V C*, *transitive-complement pattern* – *S V O C*.

Наведені абстрактні схеми конкретизовано семантичними ролями учасників події і представлено у вигляді, наприклад, таких фреймів: AGENT acts upon EXPERIENCER or PATIENT (*Doreen invited all of us*), AGENT acts upon RECEIVER or PATIENT as BENEFICIANT or GOAL (*We gave Doreen roses. We took the bus back home*). Фреймовий аналіз висловлень у дискурсі спрямовано на пояснення особливостей вербалізації перехідності та визначення дискурсивних властивостей перехідних дієслів.

Література

- Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / РАН. Институт языкознания. / Елена Самойловна Кубрякова — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.
- Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. / Елена Самойловна Кубрякова — М.: РАН, 1997. — 331 с.
- Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. / Джордж Лакофф — М.: Языки славянской культуры, 2004.—792 с.
- Лангакер Р.В. Природа грамматической валентности // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. — 1998.—№5. — С. 73-89.
- Позднякова Е.М. Категория имени деятеля и пути ее синхронного развития в когнитивном и номинативном аспекте(на мат. англ. яз.): АДД: 10.02.04/ Моск. ор. Др. народов гос. лингв. ун-та. — М., 1999. — 34 с.
- Філлмор Ч. Дело о падеже // Зарубежная лингвистика. III. — М.: Издательская группа «Прогресс», 1999. — С. 127-258.
- Чейф У.Л. Значение и структура языка / Уоллес Чейф — М.: Прогресс, 1975.—432 с.
- Bowers J. Transitivity. — *Linguistic Inquiry*. — 33 (2). — Spring 2002. — Pp. 183-224.
- Cruse A. *Meaning in language: An Introduction to semantics and pragmatics*. — Oxford: Oxford University Press, 2000. — 424 p.
- Dirven R., Verspoor M. *Cognitive exploration of language and linguistics* / René Dirven, Marjolijn Verspoor / Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004. — 279 p.
- Friedmann N., Taranto G., Shapiro L.P., Swinney D. The leaf fell (the leaf): The online processing of unaccusatives. — *Linguistic Inquiry*. — 39 (3). — Summer 2008. — Pp. 355-377.
- Jackendoff R. *Semantics and Cognition*. / Ray Jackendoff / Current Studies in Linguistics Series — Cambridge, MA: The MIT Press, 1983. — 283 p.
- Martinez M.A. From “Under the rose” to V.: A linguistic approach to human agency in Pynchon’s fiction. — *Poetics Today*.—23 (4). — 2002. — Pp. 533-656.
- Wierzbicka A. A semantic basis for grammatical typology// *Discourse grammar and typology*/ Ed. W. Abraham, T. Givon, S.A. Thompson. — Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. — P. 179-212.